

**“Kültür Hayatımızda Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı” Konulu Konferans
(12 Mart 2014)
Adıyaman Üniversitesi Vehbi Koç Konferans Salonu – ADIYAMAN**

Mehmet Âkif Ersoy ve İstiklal Marşı

Mustafa KARABULUT¹

1. Giriş

Türk dünyasının büyük şairi ve mütefekkeri Mehmet Âkif Ersoy, 1873 yılında İstanbul’un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde doğmuştur. Babası, İpekli Mehmet Tahir Efendi, annesi Emine Şerife Hanım’dır. İlk ve Orta öğrenimini Fatih Rüşdiyesi ile Mekteb-i Mülkiye İdadisi’nde tamamladıktan sonra, dört yıllık Halkalı Ziraat ve Baytar (Veteriner) Mektebine girer ve Baytarlık bölümünden birincilikle mezun olur (1893). Ziraat Nezareti, Umur-i Baytariye Müdür Yardımcılığı yapar. Görevi gereği, Rumeli Arnavutluk, Anadolu, Arabistan’da (Necid) dolaşır. Eşref Edip’le birlikte Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad dergilerini çıkarır. Harbiye Nezareti adına Almanya’ya (Berlin) gönderilir. Arapça, Farsça ve Fransızca’yı çok iyi bilen Akif, Darülfünun Edebiyat-ı Umumiye Müderrisliği (Profesörlüğü) yapar.²

Mehmet Akif Ersoy sadece şair olmayıp aynı zamanda düşünür, veteriner, öğretmen, vaiz, hafız, Kur’an mütercimi, milletvekili, şair, Türkiye Cumhuriyeti’nin milli marşı olan İstiklal Marşı’nın güftekarıdır. "Vatan şairi" ve "Milli Şair", "İslam Şairi" unvanları ile anılır. *Çanakkale Destanı* ve *Bülbül* en önemli eserlerindedir. Mehmet Âkif, Akif, “- İstiklal Marşı benim değil, milletimindir”, diyerek İstiklal Marşı dışındaki şiirlerini “Safahat” adlı tek eserinde toplamıştır. Milli Şair, toplumun kurtuluşunun yolunun ahlaklı ve faziletli gençler yetiştirmekte geçtiğini belirtir. Yeni kuşaklar Mehmet Âkif’i çok kere bir yönüyle tanımaktadırlar: İstiklal Marşı şairi Mehmet Âkif. Hâlbuki o, yeni kuşaklar tarafından örnek alınması gereken bir şahsiyettir.

Bağımsızlığımızın sembolü millî marşımızda yer alan mısralar, bir milletin bağımsızlık, özgürlük ve kendine güven duygusunun ifadesidir. Mehmet Âkif, sözü ve eylemi birbiri ile tam uyum sağlayan ve buna aykırı davranışları asla affetmeyen nadir, örnek insanlardan biridir. Mehmet Âkif, “*Âsım’ın Nesli*”ni ideal nesil olarak niteler. Âsım, Mehmet Âkif’in ideal bir

¹ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adıyaman. E-posta: mkarabulut@adiyaman.edu.tr

² İsmail Yakıt, Mehmet Akif ve Tıp Etiği, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, s.439.

gençlik simgesidir. Asım, vatanını, milletini, değerlerini ve tarihini seven, haksızlığa tahammülü olmayan, haykıran bir gençtir. Bütün özelliklerini Türk-İslam sentezinden almış olan Asım, kendi çıkarları için değil, ülkesi, milleti, toplumun yararı için çalışır. Âsım, Müslüman Türk gençliğini temsil eden bir semboldür. Ülkesini işgal etmek isteyenlere karşı aklıyla, gücüyle mücadele eder ve kazanır. Bunun en canlı örneği Çanakkale Savaşı'dır. Çanakkale'de yedi düvele karşı mücadele vermiştir, yılmamıştır ve başarmıştır.

Milletimiz 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde büyük felaketlerle karşılaşmıştır. 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi, büyük bir felakete dönüşür. Bu öyle bir felakettir ki Balkan Türkleri ve Müslümanlarına olmadık işkenceler, zulümler yapılmakta, Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri, Osmanlı Türklerini ve Müslümanları Balkanlardan sürebilmek için akla gelebilecek her türlü çirkinlikleri yapmaktadır. Bu durum Âkif'in ruhunda derin yaralar açar. Bu katliamlara rağmen yaşanan siyasi çekişmeler de Âkif'i derinden sarsar.

Türk milleti üzerinde yıkımlar art arda gelir. Balkan felaketinin üzerinden çok geçmeden I. Dünya Savaşı başlar. Osmanlı İmparatorluğu için bu savaş bir dizi felaketin başlangıcı olur. Osmanlı, adeta sürüklendiği bu savaş yüzünden kendisini yıkılışa kadar götürecektir. İşte tam bu sırada Çanakkale Savaşları patlak verir. Akif'in aklı, yüreği hep bu savaştadır. Akif, "Bütün dünya toplanıp hücum etse, yine Çanakkale sükût etmez, düşmez!" diyerek kurtuluşa olan inancını ve ümidini dile getirir.

Vatanın karış karış işgal edildiği bir dönemde Âkif, geleceğe Âsım'la bakmakta, onunla teselli bulmakta, Âsım'ın iradesi ile ülkenin kurtulacağına inanmaktadır. Çünkü ülkenin geleceği iyi yetişmiş kuşaklarla mümkündür. Mehmet Akif Ersoy, Türk milletinin bir ferdi olmaktan her zaman gurur duymuş, şan ve şerefle dolu Türk tarihine hayran olmuştur. Bunu da eserlerinde yansıtmıştır. Amacı, yurdunu, milletini seven ve yeri geldiğinde uğruna ölebilen karakterde insanlar yetişmesini sağlamaktır. Bunu şu dizelerle dile getirmektedir.

*Sahipsiz olan memleketin batması haktır
Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır*

Akif'e göre bilim ve sanatta ilerlemenin, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın yolu bilinçli ve sistemli çalışmaktan geçmektedir. Çünkü milletin varlığındaki devamlılık ancak çalışmayla sağlanabilmektedir. Milli Şair, Batı karşısında her alanda güçlü bir Türkiye'yi hayal etmiş ve gelişmiş Türkiye'nin

diğer gelişmekte olan ülkelere örnek olması, öncülük etmesi gerektiğini vurgulamış ve ömrü boyunca bu yolda çalışmıştır.

Mehmet Âkif, çözümde görev alan, çözüm üreten mütefekkir-şairdir. Duydukları, gördükleri kısaca yaşadıkları karşısında kayıtsız kalmamıştır.

*“Hayâl ile yoktur benim alışverişim...
İnan ki her ne demişsem, görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek :
Sözün odun gibi olsun, hakikat olsun tek”*

Son Müslüman Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile parçalanması hedeflenir ve Sevr antlaşması zorla imzalatılarak Anadolu da işgal edilmek istenir. Bu durumu kabul etmeyip isyan eden şairlerimizin başında gelen Mehmet Akif, halkı aydınlatmak ve Milli Mücadele konusunda bilinçlendirmek için ilk önce Balıkesir Zağnos Paşa Camisi'nde 23 Ocak 1920 Cuma günü bir vaaz verir.³ Burada Zağnos Paşa Camii'nde Cuma namazından sonra va'az kürsüsüne çıkarak halka hitap eder: “Ey Müslüman!” sözüyle konuşmasına başlayan Âkif, önce:

*“Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da,
Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!*

Dizesiyle başlayan şiirini okur. Bundan sonra Batı'nın neden bilim ve teknolojiye bizden ileride olduğunu anlatır. Mehmet Âkif, geri kalmamak için bizim de bir araya gelip çalışmamız gerektiğini ifade eder. Milli Şair, daha sonra sözü Milli Mücadele'ye getirerek, vatanın ve milletin haysiyeti, istiklali, mutluluğu için yapılması gerekenleri anlatır. Ankara'da hemen faaliyete geçerek 30 Nisan Cuma günü Hacı Bayram Camisi'nde kürsüye çıkarak halka hitap etmiş, İstiklal Savaşı'na da Burdur mebusu olarak katılmıştır.⁴

İstiklal Savaşı yıllarında Mehmet Akif'in büyük hizmetleri olur. Bunlar arasında Kastamonu ve civarında yaptığı faaliyetlerin önemli bir yeri vardır. İstanbul'dan Anadolu'ya gemiyle gönderilen silahların ilk durak yeri İnebolu limanıdır. İnebolu limanından alınan silahlar, kağnılarla, at arabalarıyla, atların ve eşeklerin sırtında Kastamonu'ya gelir, oradan Ilgaz dağları aşılıp bin bir

³ İbrahim Akyol, Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı, , I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, s.410.

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri” Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim dergisi, Mart-2006, s.11

güçlkle Çankırı'ya ulaşırdı. Çankırı'da büyük kışlada toplanan bu cephaneler, Çankırlılar tarafından aynı vasıtalarla Kalecik üzerinden Ankara'ya ulaştırılırdı. Silah sevkiyatının yapıldığı bu yol tarihe 'İstiklal Yolu' olarak geçmiştir.⁵ "İnebolu, Kastamonu ve Çankırı yolunun İstiklal savaşındaki önemi düşünülürse Akif'in bu bölgedeki halk üzerinde bilhassa durmasının sebebi anlaşılır. Bu yolun kapanması halinde Ankara'ya ikmal yapılması imkânsız olurdu."⁶ Mehmet Akif, bu 'İstiklal Yolu'nun en önde giden öncülerindedir. "Milli şairimiz Mehmet Akif, 15 Ekim 1920 Cuma günü Çankırı'nın en büyük camisi olan ve halk arasında Büyük cami olarak bilinen, Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Ulu camiinde bir vaaz vermiştir. Mehmet Akif, ibadetten önce hürriyetin geldiğini ve hürriyet olmadan yapılan ibadetlerin kabul olmayacağını, kâfirin işgali altında olan halifenin de esir olduğu dolayısıyla gerçek halife olamayacağını, Yunanlılara ve kâfirlere karşı cihad bayrağını açan Mustafa Kemal etrafında toplanmak gerektiğini ısrarla vurgulamıştır."⁷ Vatan Şairi Akif'in, 19 Kasım 1920 Cuma günü Kastamonu Nasrullah Camii Kürsüsü'nde yapmış olduğu konuşması, Milli Mücadele ruhunu ateşleyen vaaz olarak tarihe geçmiştir.⁸ Mehmet Âkif, burada toplanan halka defalarca hitap ederek, savaşın gerçek sebeplerini ve dünyanın içinde bulunduğu siyasi durumu açıklar ve Müslümanları, milletimizi tehdit eden tehlikelerin asıl kaynaklarını anlatır.

Mehmet Akif, birinci Meclis'te Burdur Milletvekilliği yapar (1920-1923). Daha sonra Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'nın davetiyle Mısır'a gider, Hilvan'a yerleşir. 1926'da Mısır'da Edebiyat Fakültesi'nde Türkçe Profesörlüğü yapar. Mısır'da iken, siroza yakalanır. Bir süre, hava değişimi için Lübnan'a gider. 1936 da Antakya'ya gelir, fakat tekrar Mısır'a döner. Mısır'dan da Türkiye'ye döndüğünde ağır hastadır. İstanbul'da tedâvi görür, hastaneye yatar ama hastalığı geçmez. 27 Aralık 1936 Pazar günü akşamı vefat eder. Ertesi gün Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilir. İstiklal Marşımızın şairi olan Akif, bütün şiirlerini, Safahat adını verdiği bir kitapta toplamıştır.

2. İstiklal Marşı

Mehmet Âkif Ersoy'un hayatına ve eserlerine baktığımızda, onun kelimenin tam anlamıyla bir "şahsiyet" olarak karşımıza çıktığını görürüz. Hayat

⁵ Mustafa Yeşilay, Milli Mücadele Yıllarında Çankırı, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2000, 229 s.

⁶ M. Akif Ersoy, Safahat, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul-1988, s. LVIII

⁷ İbrahim Akyol, agm., s.410.

⁸ Mehmet Albayrak, Mehmet Âkif'in Kastamonu Mitingi

http://www.ekipgazetesi.com/kose_yazisi.asp?id=15021 (Erişim tarihi:08.03.2012)

hikâyesi, eserleri ve onu yakından tanıyan arkadaşlarının hakkında yazdıklarından yola çıkarak bu şahsiyetin hangi kaynaklardan beslendiğini, zamanla nasıl oluştuğunu, eserlerine ve gündelik hayata ne oranda yansıdığını açıklıkla görmek mümkündür.”⁹ Buna göre onun şahsiyetinin üç kaynaktan beslendiğini söyleyebiliriz:¹⁰ 1. Kur’anlı ev, 2. Pehlivanlı mahalle, 3. Deneysel bilimli okul. Mehmet Âkif Ersoy’un İstanbul’un Fatih semtinde bulunan bir evde dünyaya geldi. Bu eve birçok çevre “Kur’anlı ev” demiştir. Bu evde yaşanan İslami hayat Akif’in hayatına, kişiliğine ve sanatına yansımıştır.

Çocukluğunu bu “Kur’anlı ev”in manevi havasında yaşayan Mehmet Âkif’in Kur’an-ı Kerim’e ilgisi, onu ezberlemeye, daha sonra da Türkçe’ye çevirmeye kadar ilerler. “Daha da önemlisi bu kitap, onun şahsiyetine ve sanatına yön veren tükenmez kaynaklardan biri olacaktır. Henüz yirmi iki yaşındayken yayımladığı ilk şiirinin “Kur’an’a Hitap” olduğunu biliyoruz:”¹¹ “Âkif, okulda, seçtiği branş çerçevesinde, tabiata, realist bakışa, gerçeği olduğu gibi görme, olanı olduğu gibi gözlemeye alıştı. Ve hayat ve sanatı boyunca bunu uyguladı. Baytar mektebinden sonra meslek hayatı başlar. Laboratuvar ve mektep bilgisi, bizzat tabiat ve memlekette pratik alana götürülür. Tabiatın patolojisinden cemiyetin patolojisine geçmek artık bir mizaç ve zihin yapısı, bir ülkü meselesi, o günün havası içinde bir gün meselesidir. Müspet bilgi, eşyada “şimdiki zaman”ı gözler”.¹²

Milli şairimiz Mehmet Akif’in kaleme aldığı şiir, 12 Mart 1921’de, Meclis kararı ile İstiklal Marşı, olarak kabul edilir. Âkif, mükâfat olarak ayrılan parayı almaz ve Dârülmesâî (İşevi) adlı Hilal-i Ahmer’e (Kızılay) bağlı bir derneğe bağışlar. Milli Marşımızı bütün meclisle beraber Atatürk de ayakta alkışlar. Bu marş, milletimiz için önemli bir belgedir, bizim var oluş belgemizdir. Yediden yetmişe milletin bütün fertlerinin ortak duygusunu terennüm eder. Âkif’in kaleme aldığı bu şiir, yüzlerce şiir arasında Millî Marş olmaya layık görülmüş, bütün bir maziye ve geleceği tam bir uyum içinde sunarak milletle bütünleştiği için kabul görmüştür. İstiklal Marşı, barındırdığı inanç, fikir, duygu ve değerler bakımından milletimizin ruhuna hitap eder. Âkif, İstiklal Marşı’nda milletimizin temel harcını oluşturan unsurlardan yola çıkar. O, hayatı sanata, sanatı hayata katmayı başarır. Milli Şair, milletin duygularını sanat eserine dönüştürmenin gayreti içindedir. Buradaki başarısı bütün benliğiyle şiirde var

⁹ Recep Duymaz, Mehmet Âkif Ersoy’un Şahsiyetinin Kaynakları, Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim dergisi, Yıl:7, Sayı:73, Mart 2006, s.26.

¹⁰ Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Âkif Ersoy, Hayatı-Seciyesi,-Sanatı, Ankara, 1986, s.157.

¹¹ Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973, s.14.

¹² Sezai Karakoç, Mehmet Âkif, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979, s.13-14.

olmasına bağlıdır. Dışarıdakilere seslenirken şiirin merkezindedir. Millet in iftihar edilecek vasıflarını kendi kimliğinde toplamakta, bütün vatan coğrafyasında hissedilenleri şiir hâline getirmektedir. Realist bir sanatçı oluşu durumu en güzel sunmasına yeterlidir. Akif, milletin içinde bulunduğu zor günleri bizzat yaşamış ve bunları eserlerinde dile getirmiştir.

Akif'in milletin ruhuna hitap edebilmesinde en önemli hususlardan biri onun samimiyetidir. Âkif, "Söz ruhtan çıkarsa ruha nüfuz eder, ağızdan çıkarsa kulağın hududunu aşmaz" görüşüne katılır.¹³ İstiklal Marşı bu açıdan bakıldığında mısralardaki samimi söyleyiş dikkati çeker: "Ruhumun senden ilahî şudur ancak emeli" derken bu özelliğın zirvesine ulaşırız. Mehmet Âkif kelimeleri seçerken ona kendince özel anlamlar yükler. Kelimelerin mısraya yerleştirilmesi, diziliş, sıralama, vurgular farklı anlam ayrıntılarını ortaya çıkarır. "Arkadaş yurduma alçakları uğratma sakın" derken "Arkadaş" kelimesine sanatçının yüklediği değerler ve ton farklarının katkısı bu zenginliği ifade eder. Bu kelimenin vurgusu önemlidir.

İstiklal Marşı, geniş bir duygu birikimiyle kaleme alınmıştır. Tarih, medeniyet ve milletin hafızası telmihlerle canlı tutulmuş, dönemin olaylarıyla zenginleştirilmiş, geleceğe ait hedef ve arzularla aktarılmıştır. Dönemin şairleri arasında onun farklı bir yeri vardır. Onun katılmadığı bir yarışmanın amacına ulaşmadığına inanılır. Bu bakımdan İstiklal Marşı'nı en iyi yazabilecek kişi olarak Mehmet Âkif kabul ediliyordu. Milli marşın ancak Akif tarafından yazılabileceğine olan inancın temelinde, Akif'in kişiliği, inanç dünyası, samimiyeti, kimliği, ruhu, geçmişi ve hassasiyetleri ön planda gelir. Bir sanat eserini oluşturmada sanatçının dünya görüşü, inancı, felsefesi vb. önemlidir. Mehmet Âkif, İstiklal Marşı'nı sadece yazmamış, bütün ayrıntıları ile yaşamıştır. Söylediklerini görmüş, gördüklerini yaşamış bütün olayları ruhunda hissetmiş ve adeta vecd içinde tamamlamıştır.

İstiklal Marşı'nda hedefler, kavramlar ve istekler, belli bir tertip ve düzen içinde yerleştirilmiştir. Başlangıçta yüksek kavramlara değinilmiştir. Bağımsızlığı simgeleyen Alsancak ve Hilal Türk milletin zihninde derin izler bırakır. On kıta içinde bir millet için gerekli moral değerler yer almıştır. Ümit, cesaret, yüce değerler, kimlik tanımı, kendini bilme, vatanın önemi, toprağın vatan oluşunu sağlayan unsurlar; rahat, müsterih, asude eda ve şükrün ifadesi ile final kıtasına ulaşır.

¹³ Nazım Elmas, Hisli Yürek - Mehmet Âkif'in Şiir Sanatı, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları Yayın No:21 Ankara 1999 s.42

*Dalgalan sen de şafaklar gibi ey nazlı hilal!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helal
Ebediyen sana yok ırkıma yok izmihlal
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin İstiklal*

Bu mısralarla son bulan marşta, başlangıçtaki tereddüt ve endişe gitmiştir. Akşam karanlığı ile başlayan şiir sabah aydınlığı ile tamamlanmıştır. Tereddüt, yerini sükûnete ve rahatlığa bırakmıştır. Yapılan fedakârlıkların karşılığı alınmıştır. İnsanın sahip olduğu özelliklerle vardığı netice dile getirilmiştir. İstiklal Marşı'nda sanatçının planladığı bir kompozisyon vardır. İstiklal Marşı, bütün bir milletindir. Bu şiirde asırların hatırası vardır. Zaferler, acılar, kültürel değerler esrarlı bir terkiple nesilden nesle aktarılır.

3. Sonuç

İstiklal Marşı'nda istiklalin kazanılacağına dair inanç en üst seviyededir. Birinci kıtadaki 'şafak', güneş battıktan sonraki alaca karanlığı ifade ederken buradaki 'şafak' ise güneş doğmadan önceki alaca karanlığı karşılar. Bu vakit zaferin habercisidir. Birinci kıtadaki 'nazlı hilal', son kıtada 'şanlı hilal'e dönüşür. İstiklal kazanıldığı için bayrak uğruna dökülen bütün kanlar ona helaldir. Bu sebeple milletimiz ve bayrağımız sonsuza kadar var olacaktır. Türk bayrağı ezelden beri hür yaşamıştır, bundan sonra da hür yaşamak onun hakkıdır. Türk milleti inançlı olduğu ve Hakk'a taptığı için istiklali hak etmiştir. Büyük ve ölümsüz şairimiz Mehmet Âkif'i bir kez daha saygı ve rahmetle anıyoruz. Mehmet Akif'in dediği gibi *Allah bir daha İstiklal marşı yazdırmazın.*

KAYNAKÇA

Akay, Hasan, **Korkma Sönmez Bu Şafaklarda Yüzen Al Sancak**, İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı, Hat Yayınevi, İstanbul 2010.

Akyol, İbrahim, **Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı**, , I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu.

Albayrak, Mehmet, **Mehmet Âkif'in Kastamonu Mitingi**
http://www.ekipgazetesi.com/kose_yazisi.asp?id=15021 (Erişim tarihi:08.03.2012)

Duymaz, Recep, **Mehmet Âkif Ersoy'un Şahsiyetinin Kaynakları**, Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim dergisi, Yıl:7, Sayı:73, Mart 2006.

Düzdağ, M. Ertuğrul, **"Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri"** Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim dergisi, Mart 2006.

Elmas, Nazım, **Hisli Yürek - Mehmet Âkif'in Şiir Sanatı**, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları Yayın No:21 Ankara 1999.

Ersoy, M. Akif, **Safahat**, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1988.

Karakoç, Sezai, **Mehmet Âkif**, Diriliş Yayınları, İstanbul 1979.

Kuntay, Mithat Cemal, **Mehmet Âkif Ersoy, Hayatı-Seciyesi,-Sanatı**, Ankara 1986.

Tansel, Fevziye Abdullah, **Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973.

Yakıt, İsmail, **Mehmet Akif ve Tıp Etiği**, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu.

Yeşilay, Mustafa, **Milli Mücadele Yıllarında Çankırı**, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.